

הרב שמעון בירן

גמר מלאכה - ממתני מותר להפריש תרומה - לעומת זמן היתר אכילת עראי

ראשי פרקים

- א. הצגת הבעיה.
- ב. הסתירה בין המשנה לתוספתא בהגדרת גמר מלאכה.
- ג. חילוק בין זמן הפרשת תרומה לזמן הפרשת מעשר.
- ד. חילוק בין היתר הפרשת תרומות ומעשרות לחובת ההפרשה.
- ה. קשיים בחילוק זה.
- ו. סיכום.

א. הצגת הבעיה

המשניות שבחלקו השני של פרק א' במסכת מעשרות עוסקות בהלכה אחת: עד מתי מותר לאכול מהפירות אכילת עראי, בלא שחייבים להפריש תרומות ומעשרות. מותר לאכול כך עד לשלב הנקרא "גמר מלאכה". רשימת פעולות חקלאיות הוזכרו במשניות כמהוות את גמר המלאכה של גידולים שונים. המפורסמים שבהם הם: מירוח תבואה, יין – משיקפה בגת, שמן – משירד לעוקה¹. הפעולות האלו מתרחשות בשלב מסוים של גידול ושיווק הפרי. לאחר שביצע החקלאי את גמר המלאכה, אין יותר אפשרות לאכול ללא הפרשת תרומות ומעשרות.

לעומת זאת, בתוספתא מדובר על הפרשת תרומות בשלב מוקדם יותר. במאמר זה ננסה ליישב את אי ההתאמה שבין המקורות. במסגרת הדיון נזכיר שתי הלכות:

1. איסור אכילת עראי וחיוב הפרשת תרומות ומעשרות החל משלב גמר המלאכה.

2. איסור הפרשת תרומות לפני גמר מלאכה.

שתי ההלכות התבארו בהרחבה במאמרים בספר זה. תוך כדי הנסיונות לפתור את הסתירה בין התוספתא למשנה, אנו נראה האם הגדרת "גמר מלאכה" בשתי ההלכות היא זהה, או שמדובר על שני מועדים שונים, בעלי שם זהה בלבד!

ב. הסתירה בין המשנה לתוספתא בהגדרת גמר מלאכה

לעומת המוזכר במשניות בפ"א במסכת מעשרות, מצאנו בתוספתא הפרשת תרומות בשלב מוקדם יותר.

1. לענין יין

בתוספתא² נאמר:

"מאימתי תורמין את הגת? משיהלכו בה שתי וערב".

הליכה שתי וערב בגת היא חלק מתהליך דריכת הענבים. דריכת ענבים היא שלב ראשון בעשיית יין. בשלב זה, אליבא דתוספתא, מפרישים תרומה. אך במשנה במסכת מעשרות נאמר, שרק כשהיין זב מהענבים הדרוכים לתוך הבור ("משיקפה בגת") – רק אז הוא גמר המלאכה! במילים אחרות, רק אז חובה להפריש תרומות ומעשרות כשרוצים לאכול.

1. ביאור נרחב למשניות אלו במאמר בספר זה: גמר מלאכה – מהו.

2. תרומות פ"ג/א.

הרמב"ם בהלכות תרומות³ הביא את התוספתא להלכה. אך בכך הרמב"ם סותר את עצמו, שכן הוא פסק להלכה בהלכות מעשר⁴ את דעת רבי עקיבא⁵ שגמר מלאכת היין הוא משימלא את היין בחביות ויסננו, שזהו שלב שקורה הרבה אחרי הליכה שתי וערב בגת⁶!

2. לענין דגן

אותה בעיה מתעוררת כשבודקים את דברי התוספתא בענין גמר מלאכת הדגן. כך נאמר בתוספתא⁷:

"אין הגורן נכנס אא"כ נתרם".

ובפ"ג שם (י"י) נאמר:

"מאימתי תורמין את הגורן? משתיעקר האלה".

לפי התוספתא בפ"א התבואה נכנסת לגורן כשהיא כבר מתוקנת – הפרישו ממנה תרומה. משמע שחובה להפריש עוד לפני הכניסה לגורן. לפי התוספתא בפ"ג גמר המלאכה הוא ב"עקירת האלה" שניתן לפרשה כזרית המוץ. לעומת זאת למדנו במשנה במסכת מעשרות, ובמקומות רבים נוספים, שגמר מלאכת התבואה הוא המירוח. מקובל להסביר את המירוח כיישור פני הערימה בגורן⁸, שהוא מאוחר למה שהוזכר בתוספתות הנ"ל. מטרת המשנה ללמד, שלפני גמר מלאכה אין חובה להפריש לפני שאוכלים עראי.

גם כאן יש סתירה ברמב"ם. הרמב"ם מביא את התוספתא להלכה⁹:

"מאימתי תורמין את הגורן? משיברור"¹⁰.

לעומת זאת בהלכות מעשר¹¹ פסק שייפוי פני הכרי הוא גמר מלאכת הדגן¹², כלומר שרק אז חייבים להפריש תרומות ומעשרות. השערי צדק¹³ תמזה על כך, ונשאר בצ"ע.

3. פ"ה הי"ו.

4. פ"ג הי"ד.

5. ע"ז נ"ו ע"א.

6. להסבר נרחב על הדעות השונות בגמר מלאכת היין, עיין מאמר בספר זה: גמר מלאכה – מהו, ערך: יין.

7. תרומות פ"א/ט'.

8. לדעות נוספות בהסבר "עקירת האלה" "מירוח", ובענין גמר מלאכת תבואה בכלל – עיין במאמר: גמר מלאכה – מהו, ערך: תבואה.

9. תרומות פ"ה ה"ה.

10. יש גירסאות נוספות ברמב"ם – עיין כסף משנה, וסיכום בתוספתא כפשוטה תרומות עמוד 328.

11. פ"ג הי"ג.

12. בענין סתירות נוספות ברמב"ם – עיין במאמר הנ"ל שם.

13. פ"ב הע' ד'.

3. לענין שמן

הבעיה חוזרת ביחס לשמן. בתוספתא במסכת תרומות¹⁴ נאמר: "מאימתי תורמין את הזיתים? משיטענו. רבי שמעון אומר: משיטחנו". הטעינה או הטחינה של הזיתים הם שלבים התחלתיים של מיצוי השמן, ובשלב זה לפי התוספתא יש להפריש תרומה. ברם במשנה במעשרות נאמר שמותר לשתות עראי מהשמן עד שירד לעוקה, ללא הפרשת תרומות ומעשרות כלל. היריזה לעוקה היא גמר מלאכת השמן.

הסתירה ברמב"ם קיימת גם כאן. בהלכות תרומות¹⁵ הביא את התוספתא, בשעה שבהלכות מעשר¹⁶ פסק שגמר מלאכת השמן הוא משירד לעוקה, וכבמשנה במעשרות.

4. לענין קישואים

גמר מלאכת הקישואים לפי המשנה במעשרות הוא "משיפקס". הכוונה היא להסרת פלומת שערות העוטפת את הקישוא¹⁷. אך בתוספתא¹⁸ נאמר: "תורמין קשואין ודלועין אע"פ שלא פיקס, אבטיחים ומלפונות אע"פ שלא שלק".

לפעולת הפיקוס אין שום משמעות לפי התוספתא. תורמים גם בלי שעשה כן. התוספתא נפסקה ברמב"ם¹⁹. פה שיא הקושי, שכן הרמב"ם באותה הלכה עצמה סותר את עצמו מיניה וביה:

"אי זהו גמר מלאכתם של פירות? הקישואים והדלועים והאבטיחים – משישפשף בידו ויסיר הציהוב שעליהן כמו שער דק... ותורמין קישואין ודלועין אף על פי שלא הסיר הציהוב מעליהם". בתחילת ההלכה הרמב"ם כותב שגמר המלאכה הוא בפיקוס (הסרת הציהוב), ומשמעות הדבר היא שעד אז אין חובה להפריש תרומות ומעשרות, ומאידך בסוף ההלכה נאמר שתורמים עוד לפני הפיקוס, קרי לפני גמר מלאכה!

נסכם את הקושיות ונאמר, שמצד אחד מהתוספתא משמע שיש להפריש תרומה בשלב מוקדם, ומשמעות הדבר שכבר נגמרה מלאכת אותו הפרי בשלב זה (שהרי אסור לכתחילה להפריש תרומה לפני גמר מלאכה), ומצד שני במשניות במעשרות נאמר שגמר מלאכת הפרי בשלב מאוחר יותר, ועד אז מותר לאכול אכילת עראי אפילו בלי שהפריש תרומה ומעשר! א"כ מתי הוא זמן גמר המלאכה?

14. פ"ג/י"ב.

15. פ"ה ה"ו.

16. פ"ג הט"ו.

17. להסברים אחרים בענין פיקוס – עיין מאמר גמר מלאכה – מהו, ערך: קישואים ודלועים.

18. מעשרות פ"א/ו.

19. הלכות מעשר פ"ג ה"ה.

ג. חילוק בין זמן הפרשת תרומה לזמן הפרשת מעשר

הריבמ"ץ מתרץ תירוץ עקרוני²⁰. הוא מחלק בין חיוב הפרשת תרומה לבין חיוב הפרשת מעשר. חיוב הפרשת תרומה חל במועד מוקדם יחסית. ממועד זה והלאה, אם ירצה לאכול - אפילו עראי - יצטרך להפריש תרומה. מאידך, הוא לא מחויב בהפרשת מעשרות, עד לשלב של גמר מלאכה. בתוספתות מוזכר מועד חיוב תרומה שהוא מוקדם יותר. במשניות במסכת מעשרות מוזכר זמן גמר המלאכה, שהוא מאוחר יותר, והוא מועד חיוב הפרשת מעשרות.

נוכל לנסח זאת אחרת: זמן גמר מלאכה של תרומה הוא שונה ומוקדם לזמן גמר מלאכה של מעשר. אלו דברי הריבמ"ץ:

"והתרומה תורמין בגורן משתיעקר האלה... ותורמין את הגת משיהלכו הדרוכות שתי וערב. וכן בשמן. אבל במעשר לא מיחייבי עדי שימרח בתבואה".

לאור האמור לעיל מתישבים דברי הרמב"ם. בהלכות תרומות הוא עוסק בזמן הפרשת תרומה, והוא מביא את הדינים מהתוספתא, המוקדמים. בהלכות מעשר הוא מדבר על היתר אכילת עראי ללא הפרשת מעשרות, ושם מביא את זמן גמר מלאכה על פי המשניות במסכת מעשרות. משלב זה ואילך חייבים להפריש את כל התרומות והמעשרות לפני שניגשים לאכול. שני הדינים בענין קישואים הזדמנו לפונדק אחד בהלכות מעשר, כאשר הרמב"ם כתב שגמר מלאכת קישואים הוא בפיקוס, וזה לענין אכילת עראי באופן כללי, ומיד אח"כ הסתייג וכתב שתרומה מפרישים אפילו לפני שפיקס.

פועל יוצא מתוך דברי הריבמ"ץ הוא, שההלכה האוסרת הפרשת תרומה לפני גמר מלאכה תחול רק על הפרשה לפני עקירת האלה. עקירת האלה מהווה את גמר המלאכה לכל הלכות תרומה (וכן הליכה שתי וערב בגת לענין יין וכ"ו).

ערוך השלחן²¹ מחלק אף הוא בדרך זו, ומנמק את החילוק: "יש דברים ש... זמן תרומה קודם, כמו שיתבאר. והטעם נלע"ד, דמתוך שתרומה אסור לטמאה ואינה ראויה לאכילה, לפיכך הקדימו זמנה עדי שלא תהיה חשש שמא טמא, כנלע"ד"²².

ערוך השולחן מודע לכך שתירוצו יסביר רק את ענין השמן והיין ואומר: "דמתוך שהמשקין עלולין לקבל טומאה לפיכך הקדימו בתרומתן כדי שלא לבא לידי טומאה"²³.

20. מעשרות פ"ה מ"ד.

21. זרעים סי' ס"ז.

22. שם סעיף א'.

23. שם סעיף ה'.

לגבי תבואה הוא נשאר בצ"ע על הרמב"ם. הוא מסיק שהרמב"ם פסק את התוספתא למרות שהטעם לא שייך²⁴ במקרה זה. בגמרא ירושלמי²⁵ כבר עמדו על הסתירה בין המשנה לתוספתא בענין גמר מלאכת הדגן: במשנה גמר המלאכה הוא המירוח, ובתוספתא גמר המלאכה הוא משתעקר האלה (זרית המוך). ברם בירושלמי גם יישבו את הסתירה, ובאופן שונה מהריבמ"ץ וערוה"ש. בירושלמי תירצו שהדבר תלוי אם בדעתו למרח או לא. אם בדעתו למרח – גמר המלאכה הוא במירוח, ועל כך דיברה המשנה. אם אין בדעתו למרח – גמר המלאכה הוא משתיעקר האלה, ועל כך דיברה התוספתא. איך שלא יהיה, אין שום הבדל בין מועד הפרשת תרומה למועד הפרשת מעשר. א"כ הירושלמי סותר את החלוקה של הריבמ"ץ וערוה"ש²⁶. בנוסף לכך, יש לתמוה על הרמב"ם שפסק את התוספתא בענין תרומה תוך התעלמות מהחילוק של הירושלמי שהעמיד את התוספתא דווקא כשאינן בדעתו למרח²⁷.

יש להוסיף עוד, שלכאורה חלוקה כזאת בין זמן תרומה לזמן מעשר היא לא מוחלטת. הרי תרומת מעשר ניתן להפריש רק לאחר שקרא שם למעשר ראשון. כלומר, אם אנו אומרים שחייבים להפריש את תרומת המעשר בשלב המוקדם, משמעות הדברים היא שיצטרך להפריש גם מעשר ראשון בשלב זה, שהרי ללא הפרשת מעשר ראשון, אי אפשר להפריש תרומת מעשר. לפי זה יוצא, שכל החידוש של היתר אכילת עראי עד גמר המלאכה, הוא רק להתיר לאכול עראי ללא הפרשת מעשר שני/עני! האם אך לזה התכוונה המשנה במסכת מעשרות כששאלה "איזהו גורן למעשרות?"

ניתן לישוב קושיה אחרונה זו ולומר, שבאמת מותר לאכול עראי גם ללא הפרשת מעשר ראשון עד לשלב של גמר מלאכה. והיא הנותנת: דווקא בשל כך גם חיוב הפרשת תרומת מעשר אינו קיים עדיין. כשאין חיוב מעשר ראשון, אין חיוב תרומת מעשר. נפרש לפי זה את כוונת התוספתא רק ביחס לתרומה גדולה. מועד

24. בענין קישואים – הוא מתעלם. הוא מדבר רק על שלשה דברים שזמנם מוקדם. גם בהלכות מעשרות סימן צ"ח לא מתעורר לענין.

יש לציין שבנוסף לערוה"ש יש רמז לחילוק זה בחזון איש (מעשרות ג/כ"ג ד"ה ר"מ). הוא כותב כך: "מהא דאוסר רבי לאוכלן עראי (הנושא המדובר הוא שיבולים שהכניס לביתו לעשותן מלילות) אכתי אין ראייה לזמן לתרום, שהרי פעמים הזמן קודם כמש"כ רבינו היו בין ושמן ("מאימתי תורמין את הגת? משהלכו בה שתי וערב") אע"ג דמותרין עראי בין עד שישלה ושמן עד שירד לעוקה".

לפני כן החזו"א מתלבט גם לענין תבואה בקשר לסתירה בין התוספתא להלכות אחרות. בין השאר הוא מציע שם ש"משתיעקר האלה" של התוספתא זהו זמן שאז ראשי לתרום. ויפוי הכרי זהו זמן שממנו חייב לתרום. חילוק זה שונה מהחילוק שהבאנו עד כה, ודומה לחילוק שנביא בפרק ד'.

25. מעשרות פרק א' הלכה ד'.

26. קושיה זו מובאת באנציקלופדיה תלמודית ח"ו עמוד קע"ו הע' 39.

27. תמיהה זו תמה ערוה"ש שם סעיף ה'.

יש לשאול על הירושלמי: מדוע הירושלמי הקשה רק על תבואה ולא על יין ושמן? עונה החזון איש (מעשרות ג/כ"ג ד"ה ויש): "ויר"ל שבתבואה קים ליה דזמן הרמה בעונת המעשרות".

חיוב הפרשת תרומה גדולה מוקדם יותר. מועד הפרשת מעשר ראשון, תרומת מעשר ומעשר שני/עני – מאוחר יותר, בזמן גמר המלאכה.

אפשרות אחרת ליישב היא לומר כך. מה שחייבים לעשות במועד המוקדם יותר אינו הפרשה בפועל של תרומה גדולה ותרומת מעשר, אלא רק ייעוד פירות מסוימים לתרומה גדולה ותרומת מעשר ושמירתם בצד מפני טומאה; לא על קריאת שם והפרשה בפועל. ההפרשה תבצע בשלב מאוחר יותר, במועד גמר המלאכה. שם של כל התרומות והמעשרות יקרא באותו זמן. החקלאי ייעד בשלב מוקדם כמות של יותר מאחד ממאה, ואת נוסח ההפרשה יאמר רק לאחר גמר המלאכה. כמו כן רשאי לאכול עראי לפני גמר מלאכה ללא קריאת שם לתרומות. די שהסירים הצידה ושמרם מפני הטומאה.

נראה שזו דרכו של הר"ש ליישב את הסוגיה. כך כותב הר"ש²⁸:

"ובירושלמי תני: מאימתי תורמין את הענבים? משיהלכו בו שתי וערב. כלומר: לא שיתרמו מן היין שבבור על הענבים, דהא אין תורמין מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, אלא לוקחין מן היין שבבור מיד כשעור תרומת הכל, שאם יבאו בעלים ויטמאו קודם שיגמור, אין להם יין לפרוש על הכל בטהרה".

יוצא לפי הר"ש, שמדובר על הסרה הצידה של כמות יין על מנת לשומרה בטהרה (וכפי שהצענו בהסבר לעיל). אין כאן קריאת שם ולא הפרשה. כלומר, למעשה, אין פעולה של הפרשת תרומה. זמן ההפרשה של תרומות ומעשרות לכל העניינים – בשעת גמר המלאכה, וכפי שמובא במסכת מעשרות. אין לתוספתא זאת כל השלכה מעשית על זמן גמר מלאכה ביין.

לפי הר"ש ברור, שהאיסור להפריש תרומה לפני גמר מלאכה חל עד לשלב הידוע כגמר מלאכה, גם אחרי שהלך שתי וערב בגת, ודלא כריבמ"ץ לעיל.

לסיכום

הריבמ"ץ וערוה"ש מחלקים בין מועד חיוב תרומה גדולה (ואולי גם תרומת מעשר) שהוא בשלב מוקדם, וכפי שמובא בתוספתא, לבין מועד איסור מוחלט על אכילת עראי וחובת הפרשת כל שאר הדברים – שהוא בשלב של גמר מלאכה וכבמשניות במעשרות. הר"ש חילק בין זמן הסרה הצידה של כמות המיועדת לתרומה גדולה ותרומת מעשר, לבין זמן קריאת שם והפרשה בפועל, שהוא גם זמן סיום האיסור להפריש לפני גמר מלאכה. איך שלא יהיה, חילוקים אלו נוגדים את דברי הירושלמי, והם גם מחודשים מאד. הרדב"ז²⁹ כתב: "ודוחק הוא לחלק בין תרומה למעשר". הרש"ז אויערבך³⁰ כתב: "עיקר דבר זה אינו נלעג"ד כלל לחלק בין גמר

28. תרומות פ"ג סוף ה"ד.

29. הל' מעשר פ"ג ה"ח.

30. מנחת שלמה נ"ו/ו' אד"ה ומסופקני.

מלאכה דתרומה ובין גמר מלאכה דמעשר". באנציקלופדיה התלמודית³¹ תמהו על הריבמ"ץ: "שלא מצינו חילוק בגמר מלאכה בין תרומה למעשר!"

ד. חילוק בין היתר הפרשת תרומות ומעשרות לבין חובת ההפרשה.

בפוסקים מופיעה אפשרות לחילוק אחר. אין לחלק בין תרומות לבין מעשרות. במועד שמפרישים את התרומה – מפרישים גם את המעשר. ברם יש לחלק בין רשות וחובה. במועד המוקדם יותר רשאי להפריש תרו"מ, אף שאינו חייב לעשות כן. במועד המאוחר יותר כבר חייב להפריש.

ישנה הלכה המגבילה את ההפרשה. במשנה סוף פרק ראשון של תרומות נאמר שאסור להפריש תרומות לפני גמר מלאכה³². לאור הלכה זאת נבאר את התוספתא כך: בדגן תירוש ויצהר ישנה אפשרות מיוחדת להפריש לפני גמר מלאכה את התרומות אם ירצה. הוא לא יעבור בכך על ההלכה שאסור להפריש לפני גמר מלאכה. לעומת זאת חובת הפרשת תרומות ומעשרות תהיה רק מגמר המלאכה. עד אז רשאי לאכול עראי ללא הפרשת תרומות ומעשרות כלל.

כך גם נסביר את הסתירות ברמב"ם. בהלכות תרומות³³ הרמב"ם מתיחס לאיסור להפריש לפני גמר מלאכה. בהקשר הזה³⁴ הוא מביא שביין שמן ותבואה אפשר להפריש תרומה עוד לפני גמר מלאכה, על פי התוספתא. בהלכות מעשר הנושא הוא עד מתי מותר לאכול עראי ללא חובת הפרשת תרומות ומעשרות, וכאן מביא הרמב"ם את המשניות במעשרות המגדירות את גמר המלאכה כמועד הקובע להלכה זו.

יש להעיר, שהגדרת גמר מלאכה ביחס לאיסור הפרשת תרומה לפני גמר מלאכה נשארה זהה להגדרה ביחס למעשרות. החידוש כאן הוא שבגידולים מסוימים מאד מותר להפריש לפני גמר מלאכה.

ברם, ניתן גם לנסח אחרת: בגידולים מסוימים מאד, הגדרת גמר מלאכה לענין ההלכה של הפרשה לפני גמר מלאכה היא שונה מהגדרת גמר מלאכה לענין אכילת עראי. כך נראה מתוך הפרשנים שיובאו להלן. זו דרכו של הכסף משנה כשמסביר את הרמב"ם בענין קישואים³⁵:

"ואשמעינן, דלענין אם רצה לתרום – חשיב נגמרה מלאכתו"³⁶.

31. עיין הע' 26.

32. עיין בהרחבה ביאור הלכה זו במאמר בספר זה: הפרשה לפני גמר מלאכה.

33. פ"ה ה"ד.

34. שם ה"ה-ה"ו.

35. הלכות מעשר פ"ג ה"ח.

36. בהמעשר והתרומה (פ"ו סעיף ב') ציטט את הכסף משנה כך: "דכיון שרצה לתרום חשיב נגמרה מלאכתו". לענ"ד ניסוח כזה מטעה. אין הסיבה להיתר לתרום בגלל שרוצה לתרום. ניסוח כזה

הכסף משנה מבין שיש כאן דין חריג. בדרך כלל בשלב גמר המלאכה חלים מספר דברים: מעתה מותר לתרום, ומעתה אסור לאכול אכילת עראי. ברם בקישואים – אע"פ שלא הגיעו לשלב של גמר מלאכה, אע"פ שלא הסיר את הציהוב שעליהם, בכל זאת מותר לתרום. זה נחשב כאילו נגמרה מלאכתו לצורך הלכה זו בלבד. היתר אכילת עראי ממשיך עד לגמר המלאכה.

לכסף משנה קדם המהר"י קורקוס³⁷ כשכתב:

"וקמ"ל שלענין אי בעי לתרום מקרי נגמרה מלאכתו ויכול לתרום".

להשלמת דעתו של המהר"י קורקוס יש לעיין בדבריו בהלכות תרומות³⁸ שם הוא עוסק בתוספתות שהזכירו תרומה בגורן, בענבים ובזיתים.

שיטת הרמב"ם לדעתו היא שהאיסור לתרום לפני גמר מלאכה הוא רק כשיש עדיין טורח "רב ועצום" עד לגמר המלאכה. אם לא נותרה הרבה עבודה עד לגמר המלאכה – אין איסור לתרום לפני גמר המלאכה. זה מה שמלמדת אותנו התוספתא: רק כשצריך עוד לדרוך ולכתוש בגורן, אז אסור לתרום, כי יש עוד טורח רב עד לגמר המלאכה שהוא המירוח. אך אם כבר ברר – לא נשארה הרבה עבודה, ומותר לתרום. וכן לענין ענבים לאחר שנדרכו, וזיתים לאחר שנטחנו. לא נותרה הרבה עבודה עד לירידה לבור או שלייה בחביות של היין, ולא נותרה הרבה עבודה עד לירידה לעוקה של השמן ולכן מותר לתרום. נראה שסברת המהר"י קורקוס היא, שנכון שבשלב זה עדיין הפרי "לפני גמר מלאכתו", אך כבר לא אכפת לי, ומותר לתרום. נשארה כל כך מעט עבודה עד לגמר, שזה נחשב שנגמרה מלאכתו. עד כאן ביאור דברי המהר"י קורקוס שם. לפי זה מובנים השלבים המוקדמים המצוינים בתוספתא. כל זה, כמובן, אינו קשור לגדרי אכילת עראי. בהחלט ניתן להמשיך את קו המחשבה ולומר, שגמר מלאכה עצמו המוזכר במסכת מעשרות, הוא הקובע לענין איסור אכילת עראי.

הרדב"ז³⁹ מבהיר את הענין עוד יותר:

"ודוחק הוא לחלק בין תרומה למעשר. אלא תורמין ומעשרין לכתחילה אע"פ שלא הסיר הציהוב מעליהן, אע"ג דאוכלין מהם עראי, יכול להרים מהם תרומה ומעשר. ולא דווקא תורמין, אלא תורמין ומעשרין קאמר, דהא נגמרה מלאכתו למעשר, והרי הוא טבל, ואסור לאכול ממנו אכילת קבע עד שיפריש ממנו תרומה ומעשר".

ביאור דבריו הוא כך. בזמן המוקדם נחשב "נגמרה מלאכתו למעשר". אין כוונתו כמובן לסתור את המשניות במעשרות הרואים בפיקוס הקישואים את גמר המלאכה. אלא כוונתו, שלענינים מסוימים נחשב כבר אז כנגמרה מלאכתו. למשל:

מזכיר את הסוגיה בגמרא הדנה במי שבא לתרום לפני גמר מלאכה אם הפירות נקבעו למעשרות. כאן בכס"מ הזהיר לתרום הוא נתון, מכח דין מיוחד בתוספתא, ואע"פ שממשיך לאכול אכילת עראי. כלומר הפירות במפורש לא נקבעו למעשרות.

37. הלכות מעשר פ"ג ה"ח.

38. פ"ה הי"ח סד"ה אין תורמין.

39. הלכות מעשר פ"ג ה"ח.

אסור לאכול קבע; לענין זה הוא טבל. והחידוש מהתוספתא: מותר כבר לתרום תרומה, למרות שבד"כ אסור להפריש תרומה לפני גמר המלאכה. למרות כל זאת, עדיין ממשיך היתר אכילת עראי, כי לענין אכילת עראי עוד לא נגמרה מלאכתו. החידוש שמוסיף הרדב"ז הוא, שמותר לא רק לתרום בזמן המוקדם יותר, אלא אף לסיים את כל הפרשת המעשרות, על מנת לאכול קבע כחולין מתוקנים, ולשון "תורמין" ברמב"ם ובתוספתא – לאו דווקא. ואכן, יש מקום לומר שיהיה מותר לא רק לתרום בזמן המוקדם יותר, אלא גם לעשר. עובדה שאם בא לאכול אכילת קבע חייב להפריש את כל התרומות והמעשרות⁴⁰. ברם, חלות חיוב הפרשת תרומות ומעשרות בכל אכילה אפילו באכילת עראי – חל רק מגמר המלאכה שהוא שלב מאוחר יותר⁴¹.

גם באחרונים מוצאים את החילוק הזה בין היתר הפרשת תרומה לבין איסור אכילת עראי. כבר אמרנו לעיל, שהירושלמי עמד על הסתירה שבין המשנה במעשרות שקבעה את מירוח התבואה כגמר מלאכה, לבין התוספתא שקבעה את עקירת האלה כזמן תרומה. בירושלמי תירצו שתלוי אם רוצה למרח או לא. האור שמח⁴² תמה על הירושלמי:

"לימא דלענין לתרום דליחשוב לא נגמר מלאכתו – שפיר הוה כנגמר מלאכתו, ובכל זאת מותר לאכול מהן עראי".

במילים אחרות: מדוע לא הביאו את החילוק של הראשונים הנ"ל? כמובן, ניתן להפוך את היוצרות ולהעמיד את הירושלמי כקושיה על אותם הראשונים המחלקים כך, וכפי שהקשינו לעיל על חילוק הריב"מ⁴³! לקושיה זו לא נמצא פתרון גם בשיטה זו.

הרש"ז אויערבך⁴⁴ מביא אף הוא חלוקה זו:

"יותר נראה שעיקר החילוק הוא בין גמר מלאכה לענין היתר הפרשה דחשיב מן הגמור על הגמור משיכרור, ובין גמר מלאכה לענין קביעות למעשר דהוי משימרח".

כדברים האלו הודפס בשעורי הגר"נ קרליץ⁴⁴:

"לענין תרומה לעשר מזה על זה, הוי שעור מוקדם יותר, דסגי בתחילת עשיתו של היין וכדו', ולכן גם סגי בברר מקצת לענין גורן. מה שאין כן בהלכות מעשר לענין היתר לאכול עראי – הוי זמן מאוחר יותר של גמר מלאכה".

40. והשווה לדברי הרש"ז בסוף המאמר.

41. אולי גם משמע מהפני משה לירושלמי (תרומות סוף פ"א מ"ט, ד"ה אין תימר שניא) לגבי צימוקים: "משעה שנעשו צימוקין כבר: נגמרה מלאכתן קרויין הן, ומשיעמיד ערימה – הוקבעו לענין שאסור לאכול מהן עראי, עד שיתעשרו. וה"ה ביותים הנכבשים". יש לשאול: מה פשר "נגמרה מלאכתן" אם עדיין אוכלים עראי עד הערימה? אלא ודאי לענין שמותר כבר לתרום. כך משמע מההקשר שם של דבריו.

42. תרומות פ"ה ה"ד סד"ה אולם.

43. מנחת שלמה נ"ו/ו' אד"ה ומסופקני.

44. עמוד כ"ה.

לסיכום

הגדרת גמר מלאכה משתנית לפי הדינים המדוברים. כשמדובר על דין איסור הפרשה לפני גמר מלאכה – גמר מלאכה הוא בשלב מוקדם יותר. כשמדובר על היתר אכילת עראי – גמר המלאכה מאוחר יותר. כמובן שמתוך הסתכלות פונקציונלית זאת עלולות שאלות בקשר להגדרת גמר מלאכה בהלכות נוספות: במירווח עכו"ם והקדש, בלקוח והפקר ועוד. הרשו"א⁴⁵ מעלה את הספקות אך נשאר בצ"ע⁴⁶.

ה. קשיים בחילוק זה

1. קשה על שיטה זו מגמרא ירושלמי במסכת תרומות⁴⁷. המשנה אמרה שמותר לכתחילה לתרום יין על ענבים העומדים לעשותם צמוקים. ושואלת הגמרא: הרי

45. שם.

46. תירוצים נוספים

מספר אחרונים הזכירו בכתביהם תירוצים אחרים לישוב הסוגיה. השערי צדק (פ"ב הי"א) התייחס לדין ברמב"ם לגבי קישואין. הוא כותב: "ותורמין קישואים ודלועים אע"פ שלא הסיר הציחוב מעליהם, ואינו דומה לתבואה בשבלין, דאינה פסולת כ"כ".
 משמע מדבריו, שהקביעה של המשנה במסכת מעשרות שהפיקוס הוא גמר מלאכה בקישואין – אינה מוחלטת. יש מצב שאפילו אם הוא לא מפקס – זה נחשב גמר מלאכה לכל דבר. הסיבה: סו"ס מה שמוריד בפיקוס אינו כ"כ משמעותי, כי ממילא הוא לא כ"כ פסולת. זאת לעומת תבואה בשבוליה שיש להסיר פסולת רבה עד שתגמר מלאכתה. סברה זו מובאת בשמו גם בהמעשר והתרומה פ"ו הלכה ב'.
 אין כאן פתרון לנושא תבואה שהוא נשאר בו בצ"ע על הרמב"ם, ולענין יין ושמן אין התייחסות לתוספתא בדברי השערי צדק.

במקורות וצינונים לרמב"ם פרנקל להלכות מעשר פ"ג ה"ח בשם החסדי דוד (?) אומר כך: "כיון שיכול להגמר גם בלא פיקוס כדלעיל: 'אם אינו משפשף משיעמיד' וכו'. ולפ"ז ה"ה בירק קודם איגוד. והרמב"ם לא ביאר כן".

כלומר: יש כאן דין מיוחד באותם מוצרים שיש להם גמר מלאכה חליפי. עצם העובדה שהוא יכול לשווק את הפרי בלי שעשה בהכרח את גמר המלאכה המדובר (פיקוס, אלא הוא רק העמיד בערימה), גורמת לכך שאין גמר המלאכה הזה הכרח לשם הפרשת תרומה ומעשר, וניתן להפריש גם אם לא ביצע את גמר המלאכה. אינו שונה מי שעור לא פיקס את הקישואים ממי שאין בכונתו כלל לפקס את הקישואים! לכן שם תועיל הפרשה לפני גמר מלאכה.

יש פה חידוש: יש גמר מלאכה שמוזכר במשנה במעשרות (פיקוס קישואים), ואעפ"כ אינו מעכב. אז לשם מה הוזכר? א"כ נדחוק בדבריו שאף הוא מתכוון לומר שרק לענין היתר הפרשת תרומה מותר להפריש קודם, מכח הסברה שהוא מביא, ולא לענין אכילת עראי. וצ"ע.
 איך שלא יהיה, סברה זו לא תתרץ לנו את הקשיים בתבואה, יין ושמן, שם אין חלופות לגמר מלאכתם.

וע"ע עשר תעשר (הלכה ק"צ, עמ' תקי"ד): "לענין גורן לא היה אלא משיפקסו, אבל לענין חיוב מבואר במשנה דתורמין בין גדולים בין קטנים לפי שתחלתן וסופן ולכך מותר לתרום אותם לעולם אעפ"י שלא פיקסו". וע"ע המשך דבריו שם. וניסוח דומה במנחת ביכורים לתוספתא מעשר פ"א ה"ה.

47. פרק א' הלכה ה' (למשנה ט').

ענבים העומדים להעשות צמוקים עוד לא נגמרה מלאכתם, שהרי למדנו במסכת מעשרות שגמר מלאכת הצמוקים משיעמידם בערימה! א"כ יוצא שמפריש מדבר שנגמרה מלאכתו (היינו) על דבר שלא נגמרה מלאכתו (הענבים). עד כאן קושית הירושלמי. הגמרא עונה מה שעונה. מדוע הגמרא לא אומרת שאין קושיה, שכן לענין הפרשה לפני גמר מלאכה מותר להפריש אפילו בשלב מוקדם, ומה שנאמר במסכת מעשרות זה רק לענין אכילת עראי – וכחילוק הפוסקים לעיל⁴⁸?

ניתן לדחוק ולומר, שהענבים העומדים להעשות צמוקים (במשנה בתרומות) הם רחוקים כל כך משלב גמר המלאכה (העמדת ערימה), שאפילו להפריש מהם תרומות עדיין אסור. כל מה שהותר בתוספתא היה שכשדורכים את הענבים ליין מותר להפריש מהם תרומה⁴⁹.

2. אם ננתח את ההשלכות של שיטה זו, נמצא שהיא סותרת משנה אחרת במסכת תרומות.

שיטה זו מחלקת בין מועד אפשרות הפרשת התרומה, לבין מועד חלות איסור אכילת עראי וחובת הפרשת תרומה. יוצא, ש"משיהלכו שתי וערב" בדריכת הענבים, או מש"טענו את הקורה" בבית הבר של הזיתים, או משיברור את החיטה, וגם בקישואים משלב מוקדם – מותר לתרום. אין זה נחשב להפרשה לפני גמר מלאכה. אם נבדוק עד הסוף את המשמעות של קביעה זו, נמצא שלכאורה יש כאן גם חומרה: מרגע שהגיע לשלב המוקדם הזה – כבר נחשב נגמרה מלאכתו לענין דין של הפרשה לפני גמר מלאכה, ואין להפריש ממנו או עליו מפירות שלא הגיעו לשלב זה. הרי לא רק שאסור להפריש לפני גמר מלאכה, אלא שאסור גם להפריש מפירות שלא נגמרה מלאכתם על פירות שנגמרה מלאכתם ולהיפך!

מסקנה זו גם מתבקשת מתוך סמיכות ההלכות ברמב"ם⁵⁰:

"אין תורמין מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו...

מאימתי תורמין את הגורן? משיברור... מאימתי תורמין את הגת?

משיהלכו בה שתי וערב. מאימתי תורמין את הזיתים? משיטענו".

הרמב"ם הסמיך את הדינים של התוספתא להלכה שאין תורמים מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו.

אלא שקשה: במסכת תרומות⁵¹ נאמר במפורש:

"אין תורמין שמן על זיתים הנכתשים ולא יין על ענבים נדרכים. ואם

תרם תרומתו תרומה, ויחזור ויתרום".

48. ועוד עיין אינצקלופדיה תלמודית, ערך הפרשת תרו"מ, הע' 779.

49. ועי' מהר"י קורקוס לרמב"ם תרומות פ"ה הי"ח שמשמע קצת כדרך זו: מותר להפריש לפני גמר אם לא נשארה טירחה רבה עד לגמר המלאכה, ומצוין לענין גורן משיברור. אלא שקשה, שכן סברה של טירחה יתרה שייכת רק בדיעבד ולא לכתחילה. ועי' מאמר בספר זה: הפרשה לפני גמר מלאכה – פרק ח' סעי' 5.

50. הלכות תרומות פ"ה הלכה ד'–ו'.

51. פרק א' משנה ח'.

כלומר, המשנה מתיחסת לזיתים בכתישה ולענבים בדריכה כנמצאים במצב שלפני גמר מלאכה גם לענין איסור לתרום מהם ועליהם! והרמב"ם⁵² פסק משנה זו להלכה!

א"כ ברור שהמשנה אינה סוברת שמותר להפריש מענבים הנדרכות, ואין הם נחשבים במצב של "גמר מלאכה" אפילו לא לענין ההלכה הספציפית הזאת של איסור הפרשת תרומה לפני גמר מלאכה.

ו. סיכום

בתוספתא הוזכרו זמנים מוקדמים יותר לזמן גמר מלאכה מאלו שהוזכרו במשניות במעשרות. גם הרמב"ם סתר את עצמו בנושא זה בכך שפסק גם את המשניות וגם את התוספתות להלכה.

א. הדרך הראשונה להסביר את הענין היא לחלק בין זמן גמר מלאכה המחייב הפרשת תרומה (ואולי גם תרומת מעשר) לבין זמן גמר מלאכה המחייב הפרשת מעשרות. חיוב הפרשת תרומה יהיה לפי זה בשלב מוקדם יותר, ומשמעות הדבר שמרגע זה - אסור באכילת עראי ללא הפרשת התרומה (ריבמ"ץ). כמובן, שמרגע זה גם פג תוקפו של האיסור להפריש תרומה לפני גמר מלאכה. יוצא, שהגדרת גמר מלאכה היא אחידה בכל הלכות תרומה. להלכות מעשר הגדרה אחרת של גמר מלאכה.

ב. דרך נוספת היא להסביר שאין בתוספתא חיוב להפרשת תרומות, אלא רק חיוב להניח בצד את הפירות שמיועדים לתרומה, מחשש טומאה. זמן גמר מלאכה לענין אכילת עראי ולענין חובת קריאת שם ונתינת תרומות ומעשרות הוא בזמן גמר המלאכה הידוע שהוזכר במסכת מעשרות (ר"ש). כמובן, עד אז יהיה אסור להפריש תרומה ומעשר, כי זו הפרשה לפני גמר מלאכה. כלומר, הגדרת גמר מלאכה היא אחידה לגמרי בכל סוגי ההלכות.

ג. הדרך השלישית שהוצעה היתה לחלק בין דינים שונים. לענין היתר לתרום תרומה לפני גמר מלאכה, יש מצבים שהוזכרו בתוספתא שבהם מותר לתרום בשלב מוקדם יותר. זה לא אומר שחייבים לתרום. הוא יכול להמשיך ולאכול עראי. החובה לתרום ולעשר אף כשאוכל אכילת עראי הוא רק בשלב גמר המלאכה כפי שהוזכר במסכת מעשרות (מהר"י קורקוס ועוד). לפי דרך זו הגדרת גמר מלאכה לענין איסור אכילת עראי, והגדרת גמר מלאכה לענין איסור הפרשה לפני גמר מלאכה - אינם זהים.

מובן מאליו, שאם בא לאכול אכילת קבע, חייב להפריש תרומות ומעשרות

לכו"ע, מרגע שהפירות הגיעו לשלב בשלות של עונת המעשרות. בהקשר זה אומר הרשז"א במנחת שלמה⁵³:

"נראה, דאף שאין תורמין אלא מן הגמור על הגמור, מ"מ סברא הוא שאם רוצה לאכול אכילת קבע (ואפשר דה"ה אם רצה לאכול רק אכילת עראי) שלא מן הגמור, דשפיר רשאי להפריש תרומה גם קודם מירוח, משום דלא מסתבר כלל לומר שהוא אסור באכילה, ואינו רשאי גם להפריש". גם לאחר כל זאת, אין לנו אפשרות ליישם את ההלכות המיוחדות האלו בתחומים מעבר למה שהוזכר: דגן, תירוש, יצהר וקישואים. לדוגמא: האם מותר לתרום תפוזים לפני גמר מלאכה? אם כן – מאיזה שלב? ואם הדין שייך בכל הפירות, מה נותר מהאיסור המקורי להפריש לפני גמר מלאכה?

הלכה למעשה:

1. לא שייך לחייב להפריש תרומה בשלב מוקדם, אפילו לא בדגן, תירוש ויצהר, שהרי ראינו שיש כאן מחלוקת בין הראשונים.
2. לא שייך לחייב להניח בצד את התרומות מראש, שהרי אין היום בעיה של טומאה.
3. מותר לתרום ולעשר משלב מוקדם יחסית בייצור יין, שמן, דגן וגם קישואים, גם אם אין בכוונתו לאכול אכילת קבע, אלא הוא ממשיך בשיווק. למעשה מפרישים תרו"מ ביקב, בביח"ר לשמן ובממגורות הדגן, כלומר בשלב מאוחר יותר – לאחר גמר מלאכה.

53. מנחת שלמה נ"ו/א' אר"ה ונמצא.